

Zbečně pobývala, patřila k rodovým liniím potomků prvních českých knížat, jejichž studiu zasvětil Jiří Sláma podstatnou část svého profesního života.

Lokalizace výzkumu

Obec Zbečno (okr. Rakovník) se nachází v meandru řeky Berounky, východně od městyse Křivoklátu. Jde o úzký pruh (šíře do 200 metrů) mírně vyvýšené terasy mezi řekou a prudkým svahem návrší Pěččiny. Pravý břeh řeky lemuje úzká niva, z níž záhy vystupuje ostroh, na němž se rozkládá obec Újezd nad Zbečnem. Historická osada Zbečno vznikla v místě vyhledávaného kotviště a brodu pod přítokem potoka Klíčavy. Už od pravěku (mezolit/neolit; kultura mohylová, doba laténská) hrála lokalita významnou roli na říční komunikaci v jinak hustě zalesněné oblasti. Uvedené předpoklady daly v součtu vzniknout přemyslovskému loveckému dvorci, od jehož významu se dále odvíjela populační historie místa.

Historie lokality

Nejstarší písemné zmínky o Zbečně pocházejí bez výjimky z Kosmovy kroniky. Do okolí Zbečna lokalizuje Kosmas hrad, z něhož měl pocházet bájný Krok.¹ První písemná zmínka vztahující se k historickému období a již zmiňující dvorec ve Zbečně v souvislosti s jeho loveckou funkcí pochází z roku 1003² (tedy více než století před první zmínkou o přemyslovském hradišti na Křivoklátu z roku 1109). Kosmas dále zaznamenal i události, kdy byl v blízkosti Zbečna při návratu z lovu před Vánoci r. 1100 smrtelně zraněn kníže Břetislav II.³

Z katastru Zbečna pochází dva výjimečné historické předměty, které dokládají vztah obce k českým královským dynastiím Přemyslovců a Lucemburků. Jednak jde o železný jezdecký třmen (o rozměrech 229 × 120 mm a šířce 5–25 mm) s bronzovým pozlaceným kováním a na přední straně se stopami tausování. Přední strana horního okraje je zdobena stylizovanými ptáky (sokolý?) a krokvicovým ornamentem. Třmen lze datovat do 11. století a je zřejmě severského původu. Vzhledem ke zcela výjimečnému umělecko-řemeslnému provedení artefaktu lze předpokládat, že má vztah přímo k družině jednoho z knížat vládnoucí přemyslovské dynastie. V současnosti je předmět uložen ve sbírce Národního muzea v Praze, kam se dostal na konci 19. století s pozůstatostí Františka Pelze, hajného na křivoklátském panství, který jej našel v lesích v okolí Zbečna (*obr. 1*).

Někdy v letech 1872–1875 byl ve Zbečně nalezen zlatý pečetní prsten. Průměr prstenu je 2,4 cm, jeho okrouhlá pečetní plocha je z velké části vyplněna trojlístým reliéfem a v jejím středu se nachází rytá figura vrány. Nápis na prste-

¹ Cosmae Pragensis Chronica Boemorum, ed. Bertold BRETHOLZ, Monumenta Germaniae Historica, Scriptores rerum Germanicarum NS, Tomus II, Berlin 1923 (dále jen KOSMAS), Lib. I, Cap. III, 9.

² KOSMAS, Lib. I, Cap. XXXIV, 62.

³ KOSMAS, Lib. III, Cap. XIII, 173.

Obr. 1: Honosný třímen z poč. 11. stol., kopie.

Sbírka Muzea T. G. M. Rakovník.

nu identifikuje jeho majitele: Jíra z Roztok byl blízký družiník krále Václava IV. a roku 1380 byl povýšen do panského stavu. Král mu svěřil úřad nejvyššího lovcího a křivoklátského purkrabí, stal se vedoucím dvorské stavební hutě a roku 1386 jej král povýšil do rytířského stavu. Pečetní prsten si dal vyrobit nejspíše poté, co jej král povýšil do panského stavu a do erbu mu udělil právě černou vránu na bílém poli. Jíra pobýval v Roztokách nedaleko Křivoklátu a později roku 1381 získal povolení postavit si ve vzdálenosti jednoho „kra-ku“ od hradu Křivoklát svůj vlastní kamenný hrad Krakovec. Zemřel v roce 1413. Památku na Jíru nese obec Roztoky ve svém znaku dodnes. Prsten je uložen ve sbírkách Národního muzea.

Je zjevné, že Zbečno, se svým loveckým dvorcem a blízkostí královského hradu Křivoklát, hrálo ve středověku významnou roli, která byla zřejmě umocněna i opakovaným pobytem přemyslovských knížat.

Archeologický výzkum v roce 2020, okolnosti a metoda

Záchranný archeologický výzkum ve Zbečně proběhl ve dvou hlavních etapách, v zimě a na jaře (17. 1. – 20. 4.) a na podzim (7. 10. – 20. 11.) roku 2020. Podnětem archeologické akce byla výstavba kanalizace v celé obci Zbečno. Na základě dohod s investorem bylo přistoupeno nejprve k dohledu při hloubení výkopů a v úsecích, kde docházelo k narušení archeologických nálezů, jsme nejprve skryli prvních 75 cm od současného povrchu. V této úrovni byly pod navážkami patrné zachované pozůstatky středověkých hrobových jam. Dále bylo postupováno ruční skrývkou a v několika úrovních byly odkrývány relikt pohřbů a hrobových jam. Nejhlubší dna hrobových jam

dosahovala 160–180 cm. Vzhledem k orientaci hrobů ve směru východ–západ a převážné orientaci kanalizačních výkopů ve směru jihovýchod–severozápad, byla většina pohřbů prozkoumána v neúplném rozsahu daném šířkou výkopu 90 cm. Výjimečně bylo přistoupeno k rozšíření výkopu tak, aby mohl být hrob prozkoumán v úplnosti. Prozkoumáno bylo celkem 123 hrobových jam a větší množství inhumací a jejich fragmentů.

Zvláště v prostoru před Hamousovým statkem bylo z vrstvy navážek, ale především ze zásypů samotných hrobových jam vyzdvíženo velké množství zlomků vrcholně středověké keramiky a zvířecích kostí. Tyto nálezy společně s nálezy přepálených i nevypálených bloků mazanice, které snad představují doklady lehčích dřevěných konstrukcí s mazanicovými plochami, naznačují prostorově blízký vztah pohřebiště a hospodářské či obytné zástavby v prostoru východně od návsi, na samém úpatí strmého svahu.

Pohřební ritus a rozsah pohřebiště

Charakter archeologické evidence v liniových výkopech umožnil rámcové vymezení rozsahu pohřebiště. Největší akumulace pohřbů se projevila v severní části návsi a dále před Hamousovým statkem (čp. 22), respektive mezi statkem a kostelem sv. Martina. Dále severním směrem intenzita pohřbívání slábne a v místech dnešní fary už nebyly zaznamenány žádné další pohřby (obr. 2, 3).

Obr. 2: Zbečno, pohled od severovýchodu na návés a Hamousův statek s vyznačením polohy pohřebních nálezů ve výkopech kanalizace v roce 2020, foto J. Bezáková.

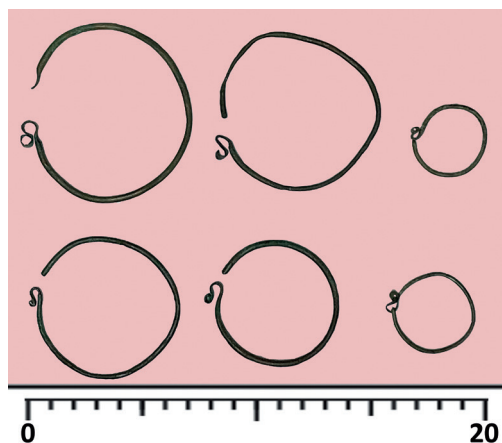

Obr. 3: Zbečno, situace výkopu v místě pohřebiště před Hamousovým statkem čp. 22, foto J. Turek.

Pohřební ritus lze charakterizovat jako standardní křesťanský kostrový pohřeb v poloze nznak, hlavou k západu. Je pravděpodobné, že pohřební okresek byl prostorově omezený, o čemž zřejmě svědčí značná akumulace pohřbů před Hamousovým statkem, kde bylo běžné druhotné využívání hrobových jam, přičemž ostatky primárního pohřbu byly buď odsunuty ke stěně hrobu, nebo častěji přemístěny do výhozu a po uložení následného pohřbu zahrnuty do zásypu. Častým jevem byly dětské pohřby přiložené vedle, nebo přímo na pohřeb dospělého.⁴

Ač byl křesťanský ritus převážně respektován, bylo při odkryvu z hrobů vyzvednuto poměrně velké množství artefaktů. Většina předmětů souvisí s oděvem a účesem zemřelých, nejde tedy o milodary v pravém slova smyslu, ale o součásti kroje. Jsou to především bronzové záušnice (28 ks), prsteny (11 ks), pozůstatky textilních stuh s velmi jemnou osnovou (2 kusy v hrobě č. 100). Za záměrně do hrobu uložený artefakt lze považovat drobnou keramickou figurku beránka (?), nalezenou u pravé ruky ženského pohřbu v hrobě č. 76 (*obr. 4, 5*). Z hrobů č. 45, 65, 90, 95 a 104 byly vyzdvíženy mince.

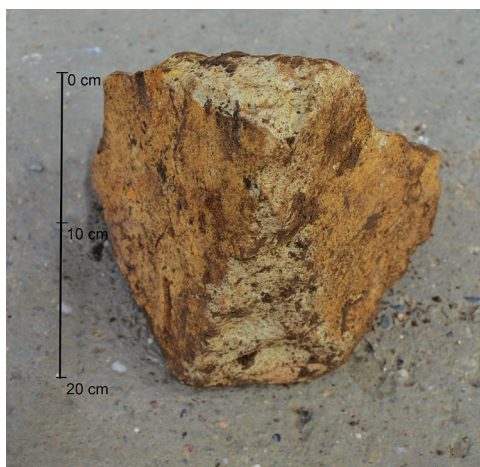
⁴ ŠTEFAN, Ivo: *Vybrané problémy raně středověkých pohřebišť*, disertační práce, Ústav pro pravěk a ranou dobu dějinnou FF UK, Praha 2008.

Obr. 4: Výběr bronzových záušnic
po konzervaci, foto J. Bezáková.

Obr. 5: Keramická figurka zvířete z hrobu 76,
foto J. Bezáková.

Obr. 6: Nároží opukového kvádříku z hrobu 108, foto J. Turek.

Pozoruhodným zvykem na zbečenském pohřebišti bylo obkládat hrobové jámy zlomky opukových kvádříků, případně amorfními zlomky opuky. Opukové kameny byly většinou vloženy do prostoru mezi rakví a stěnou hrobové jámy. V mnoha případech byla opuka zastoupena alespoň jedním fragmentem (*obr. 6*).

Zdá se, jako kdyby zde přítomnost opuky v hrobě hrála důležitou roli v demonstraci křesťanské víry. Opuka, je (v závislosti na regionální dostupnosti) typický stavební kámen české předrománské a románské církevní architektury. Nenáhodnost volby opuky pro obložení hrobů ve Zbečně podtrhuje skutečnost, že se její nejbližší přirozené zdroje nachází až ve vzdálenosti 9 km

od obce.⁵ Je tedy pravděpodobné, že zlomky kvádríků opuky, nalezené na pohřebišti ve Zbečně souvisí s románským předchůdcem kostela sv. Martina, který stojí v bezprostřední blízkosti pohřebiště. Již v 70. letech 20. století byl jihozápadně od kostela v zahradě fary (ppč. 215/1) objeven depozit 4 celých a 5 dalších fragmentů opukových kvádríků se stopami malty.⁶ Podle zprávy Zdeňka Smetánky se kvádríky nalézaly v asi 50 cm mocné vrstvě se zlomky opuky a maltoviny a novověké keramiky, která nasedala na 13 cm mocnou vrstvu syté černé hlíny se zlomky pozdně hradištní keramiky a pod ní ležela další 16 cm mocná vrstva opět se zlomky opuky a maltoviny na šterkopískovém podloží.

Je pravděpodobné, že k přestavbě kostela sv. Martina docházelo právě v době užívání pohřebiště, a byl zde tak vydatný zdroj „posvěcených“ opukových kamenů využitých pro symbolické obložení hrobů.

Předběžná interpretace mincovních nálezů a datace pohřebiště

Hlavním předmětem tohoto sdělení je zpráva o nálezech 5 mincí z pohřebních kontextů ve Zbečně (*obr. 7*).

Mince byly ve 2 případech nalezeny v dlani zemřelého. S největší pravděpodobností jde tedy o tzv. *obolus mrtvých*.⁷

Nejstarší nalezenou mincí je měděný posříbřený český denár Bedřicha (1172–1173, 1178–1189) (H 104). Z konce 12. století pochází stříbrný čtyřhranný feník ražený v říšské mincovně v Chebu (H 90). Dvě ražby náleží do první pol. 13. stol. – polovina míšeňského brakteátu (H 95) a střední brakteát švábské proveniencie (H 114) a nejmladší ražbou je polovina českého stříbrného brakteátu Přemysla II. Otakara z 60.–70. let 13. století.⁸

Jaký význam mají nálezy mincí pro datování pohřebiště? A. Bartošková předpokládá, že do hrobů byly vkládány především aktuální emise,⁹ také E. Kolníková se domnívá, že mince byly zpravidla současné s dobou pohřbu, nebo jsou si chronologicky blízké.¹⁰ To by platilo zvláště vzhledem ke středověké praxi stahování starých ražeb z oběhu, tedy *renovatio monetarum*. Numismatický výzkum však již dávno doložil, že ke stažení všech starých emisí z oběhu v raném středověku prakticky nikdy nedošlo.¹¹

⁵ Informace geologa P. Čepka z Přírodovědecké fakulty UK v ŠKABRADA, Jiří – SMETÁNKA, Zdeněk: *Nálezy románských kvádríků ve Zbečně, okres Rakovník*, Archeologické rozhledy 27, 1975, s. 579.

⁶ ŠKABRADA, J. – SMETÁNKA, Z.: *Nálež*, s. 579.

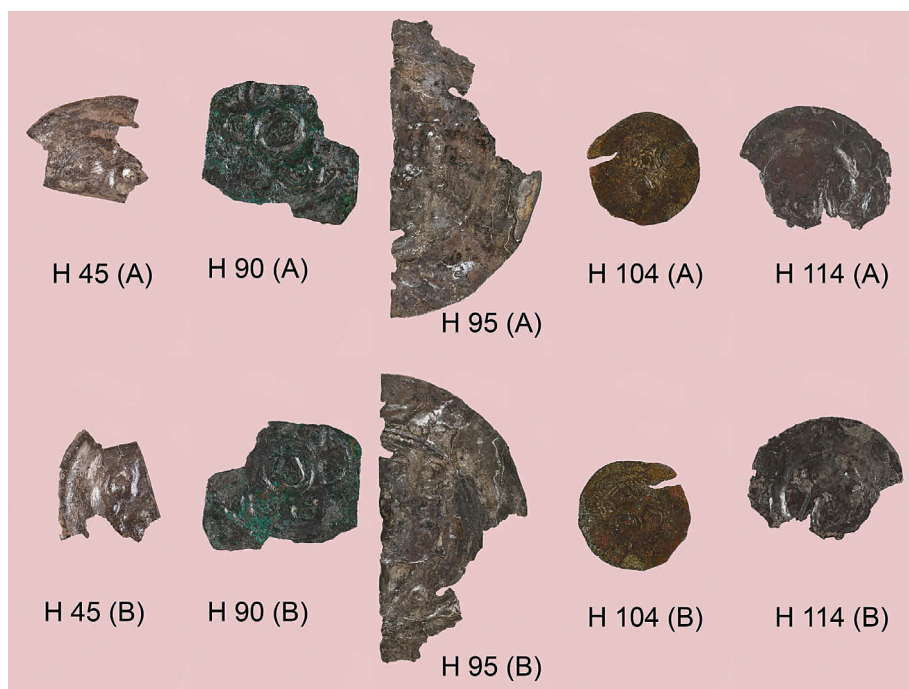
⁷ KOLNÍKOVÁ, Eva: *Obolus mrtvých vo včasnostredovekých hroboch na Slovensku*, Slovenská archeológia 15, 1967, s. 189–254.

⁸ SCHNEIDER, Petr – SMÍŠEK, Kamil: Numismatické určení mincí ze záchranného archeologického výzkumu prováděného Muzeem T. G. M. Rakovník na lokalitě Zbečno v roce 2020, uloženo v archivu Muzea T. G. M. Rakovník.

⁹ BARTOŠKOVÁ, Andrea: *Zánikový horizont budečské akropole (ke chronologii raně středověké keramiky)*, Archeologické rozhledy 51, 1999, s. 726–739.

¹⁰ KOLNÍKOVÁ, E.: *Obolus*, s. 222.

¹¹ Např. POŠVÁŘ, Jaroslav: *Nálezy mincí a renovatio monetarum*, Numismatický sborník 3, 1956, s. 152; RADOMĚRSKÝ, Pavel: *Peníze Kosmova věku (1050–1125)*, Numismatický časopis 21, 1952, s. 82, 111.

Obr. 7: Mincovní nálezy, archiv Muzea T. G. M. Rakovník.

Ačkoliv tedy mince datují zcela přesně interval své ražby, který se více méně kryje s dobou vlády autority, která mince razila, je třeba mít na paměti, že vročení ražby do období vlády konkrétního panovníka je sice více méně přesné, ale pro archeologické situace, zvláště v případě obolu mrtvých, jde o datum *post quem*. Jako obolus mrtvého mohla být použita i značně stará ražba, a to zvláště ve venkovském prostředí.

Vzhledem k mincovním nálezům a charakteru bronzových záušnic¹² lze předpokládat, že většina pohřbů byla ve Zbečně uložena v době přelomu 12. a 13. století a především pak v průběhu první poloviny 13. století. Jde tedy o dobu blízkou vzniku vrcholně středověké fáze nedalekého hradu Křivoklát (založen 1230) a lze předpokládat, že se mnozí zde pohřbení obyvatelé Zbečna, jako poddaní krále Přemysla I. Otakara a Václava I. podíleli přímo, nebo služebným vztahem, na výstavbě tohoto sídelního královského hradu. V době publikace tohoto příspěvku jsou archeologické i antropologické nálezy stále

¹² BORKOVSKÝ, Ivan: *Esovité záušnice, jejich původ a význam*, Referáty Liblice 1955, 1956, s. 148–158; KRUMPHANZLOVÁ, Zdenka: *Příspěvek k vývoji lidového šperku 10. stol. v Čechách*, Památky archeologické 54, 1963, s. 87–113; TÁŽ: *Chronologie pohřebního inventáře vesnických hřbitovů 9.–11. věku v Čechách – Die Chronologie des Inventars aus Dorffriedhöfen des 9.–11. Jh. in Böhmen*, Památky archeologické 65, 1974, s. 34–110; HASIL, Jan: *Problém chronologické synchronizace raně středověkých kostrových pohřebišť v Čechách a v severovýchodním Bavorsku*, Archaeologia historica 35, 2010, č. 1–2, s. 159–167.

v procesu zpracování, již nyní však lze předběžně zhodnotit výsledky terénního výzkumu. Archeologická data získaná v průběhu odkryvu významným způsobem posouvají poznání historického vývoje zbečenské sídelní aglomerace a poskytují bohaté podklady pro rekonstrukci života zdejší populace ze závěru 12. a první poloviny 13. století.